

KIRČIUOTŲ AKŪTINIŲ IR CIRKUMFLEKSINIŲ DVIBALSIŲ TRUKMĖ LIETUVIŲ BENDRINĖS KALBOS FRAZĖSE

LILIJA ANUSIENĖ

1. 0. Lietuvių kalbos kirčiuotų skiemenų ilgieji balsiai, dvibalsiai ir mišrieji dvigarsiai charakterizuojami „kylančiąja“ arba „krintančiąja“ intonacija, t. y. tvirtaprade arba tvirtagale priegaide. Kadangi šių intonacijų fonetinės charakteristikos nėra galutinai išaiškintos, fonologiniu požiūriu parankiausia tas priegaides vadinti neutraliais, kategoriškų fonetinių charakteristikų neprimetančiais terminais akūtas ir cirkumfleksas [Girdenis, 1981, p. 188], nes šie terminai rodo tik priegaidėms žymėti vartojamų ženklelių pavadinimus [Zinkevičius, 1980, p. 45].

Lituanistiniuose darbuose yra pateikta nemaža eksperimentinių duomenų apie lietuvių bendrinės kalbos dvibalsių trukmę. V. Vaitkevičiūtė [1960, p. 217] teigia, kad dvibalsiai su tvirtagale priegaide truputį ilgesni už dvibalsius su tvirtaprade priegaide. A. Pakerys [1968, p. 106–107; 1972, p. 7] tyrinėjęs lietuvių bendri-

1 lentelė. Vidutinė kirčiuotų akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių trukmė (ms) n – reali

Dvibalsiai	Vidutinė									
	1 diktorius				2 diktorius				3 dik	
	n	\bar{x}	s	v	n	\bar{x}	s	v	n	\bar{x}
áu	19	184	21,1	11,4	21	162	21,3	13,1	21	187
ái	16	180	29,0	16,1	13	164	23,4	14,3	14	175
ėi	14	159	17,4	10,9	15	149	20,7	13,9	14	152
úo	15	151	26,4	17,5	16	130	23,2	17,9	17	138
ie	16	148	28,3	19,1	16	129	34,7	26,9	16	128
aū	20	167	25,4	15,2	20	152	32,0	21,1	20	170
aī	27	136	32,8	24,2	27	137	29,8	21,8	29	145
eī	20	140	15,6	11,2	21	143	25,0	17,5	20	143
uō	11	162	35,2	21,7	11	134	29,3	21,8	11	132
iē	17	146	27,7	18,8	18	118	25,6	21,5	18	119
uī	15	150	16,3	10,9	13	131	12,7	9,7	15	143

nės kalbos sudėtinių dvibalsių /au/, /ai/, /ei/ akustinius požymius, teigia, kad šie dvibalsiai, nepriklausomai nuo priegaidės, yra maždaug vienodos trukmės. G. Daugirdaitė [1970, p. 69], tyrinėjusi sutaptinių dvibalsių /ie/, /uo/ trukmę, teigia, kad tvirtagaliai kirčiuoti iė, uė, ištarti nominatyvine ir klausiamąja intonacija yra ilgesni, negu tvirtapradžiai. A. Pakerio nuomone [1968, p. 107], sumarinė dvibalsių trukmė vargu ar turi kokią nors fonologinę ar bent fonetinę reikšmę, diferencijuojant priegaidę. Eksperimentiškai įrodyta, jog diftonginių skiemenų priegaidė fonologiškai nėra grindžiama prozodiniais kalbos požymiais [Pakerys, 1968, p. 110–111].

1. 1. Šio darbo tikslas yra patikrinti, ar yra trukmės skirtumas tarp vienodos kokybės kirčiuotų akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių lietuvių bendrinės kalbos frazėse.

Eksperimentinė medžiaga, diktoriai, instrumentinė analizė, matavimo ir duomenų statistinio įvertinimo metodika aprašyta straipsnyje „Kirčiuotų ilgųjų balsių trukmė lietuvių bendrinės kalbos frazėse“ [Anusienė, 1983].

Eksperimentinė medžiaga paruošta taip, kad tyrinėjami akūtiniai ir cirkumfleksiniai dvibalsiai yra skirtingose frazės vietose, skirtingame fonetiniame kontekste ir jų realizacijų skaičius pateiktose frazėse yra nevienodas. Galima teigti, kad tyrinėjami dvibalsiai buvo pavartoti visose galimose pozicijose žodyje bei frazėje, ir yra maždaug vienodose fonetinėse sąlygose. Tai leidžia mums lyginti šių dvibalsių akustinių parametrų statistines charakteristikas, būtent jų trukmę.

zacių skaičius, \bar{x} – trukmės vidurkis, s – standartinis nuokrypis, v – variacijos koeficientas

trukmė

torius		4 diktorius				5 diktorius			
s	v	n	\bar{x}	s	v	n	\bar{x}	s	v
24,4	13,0	21	159	25,9	16,3	20	178	20,3	11,4
35,8	20,4	16	146	20,6	14,1	15	166	21,1	12,7
29,8	19,6	15	130	25,0	19,3	15	137	29,9	21,9
21,2	15,4	16	122	14,9	12,2	16	143	28,7	20,1
26,9	21,0	15	130	26,0	20,0	16	135	36,7	27,2
39,8	23,4	20	128	20,9	16,3	19	125	39,9	31,9
28,8	19,8	25	126	28,0	22,2	24	127	34,4	27,1
26,9	18,8	24	122	19,9	16,3	24	127	22,5	17,7
25,0	18,9	10	125	31,2	24,9	11	122	25,8	21,2
19,9	16,8	18	117	26,6	22,7	18	122	29,8	24,4
31,0	21,7	15	132	21,3	16,1	15	132	27,6	20,9

2 lentelė. Kirčiuotų akūtinių ir cirkumflekinių dvibalsių vidutinės trukmės tarpusavio santykiai

Dvibalsiai	1 diktorius		2 diktorius		3 diktorius	
	vidutinė trukmė	vidutinė trukmė sant.	vidutinė trukmė	vidutinė trukmė sant.	vidutinė trukmė	vidutinė trukmė sant.
áu : aū	184 : 167	1 : 0,91	162 : 152	1 : 0,94	187 : 170	1 : 0,91
ái : aī	180 : 136	1 : 0,75	164 : 137	1 : 0,83	175 : 145	1 : 0,83
ėi : eī	159 : 140	1 : 0,88	149 : 143	1 : 0,96	152 : 143	1 : 0,94
úo : uō	151 : 162	1 : 1,07	130 : 134	1 : 1,03	138 : 132	1 : 0,96
	148 : 146	1 : 0,99	129 : 118	1 : 0,91	128 : 119	1 : 0,93

Dvibalsiai	4 diktorius		5 diktorius	
	vidutinė trukmė	vidutinė trukmė sant.	vidutinė trukmė	vidutinė trukmė sant.
áu : aū	159 : 128	1 : 0,8	178 : 125	1 : 0,7
ái : aī	146 : 126	1 : 0,86	166 : 127	1 : 0,76
ėi : eī	130 : 122	1 : 0,94	137 : 127	1 : 0,93
úo : uō	122 : 125	1 : 1,02	143 : 122	1 : 0,85
	130 : 117	1 : 0,9	135 : 122	1 : 0,9

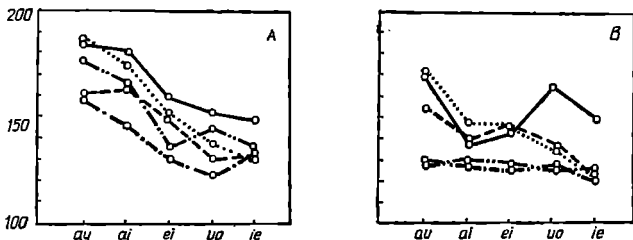
Kadangi žodžiai su kirčiuotu akūtiniu dvibalsiu /úi/ lietuvių bendrinėje kalboje pasitaiko gan retai (kūitena, ūitena, rūimas, zūiti, būivolas) ir į eksperimentines frazes nebuvo įtraukti, negalėsime palyginti trukmės skirtumo tarp šios kokybės kirčiuotų akūtinių ir cirkumflekinių dvibalsių.

Šiame straipsnyje analizuojami penkių diktorių (trijų vyrų ir dviejų moterų) kirčiuotų akūtinių ir cirkumflekinių dvibalsių trukmės tarpusavio santykiai.

2. 1. Iš 1 ir 2 lentelėse pateiktų statistinės analizės duomenų matyti, kad beveik visų diktorių akūtiniai dvibalsiai yra ilgesni už cirkumflekinius. Ryškiausias visų diktorių vidutinės trukmės skirtumas tarp kirčiuotų akūtinių ir cirkumflekinių dvibalsių /ai/, 1-mo, 4-to ir 5-to diktoriaus /au/ bei 1-mo diktoriaus /ei/. Šie duomenys¹ gauti patikrinus hipotezę – $H_0 : \bar{x}_1 = \bar{x}_2$ kriterijum:

$$Z = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{\frac{s_1^2}{n_1} + \frac{s_2^2}{n_2}}}$$

¹ Visos statistinės operacijos buvo atliekamos pagal I. A. Nosenko knygoje [Носенко, 1981] pateiktas formules.

1 pav. Akūtinųjų ir cirkumfleksinių dvibalsių trukmė

A – akūtiniai dvibalsiai, B – cirkumfleksiniai dvibalsiai; — 1, - - - 2, 3, - . - . . 4, - 5 diktoriaus

Gautais duomenimis, vidutinės trukmės skirtumą tarp akūtinųjų ir cirkumfleksinių balsių rodo 9 atvejai iš 25, t. y. hipotezę, kad $\bar{x}_1 = \bar{x}_2$ patvirtina tik 64% atvejų. Apskaičiavus visų diktorių trukmės skirtumą tarp akūtinųjų ir cirkumfleksinių dvibalsių /ai/ bei /au/, kurį rodo 8 atvejai iš 10 (kas sudaro 80% atvejų), galima teigti, kad šių diktorių tarime trukmės skirtumas tarp nurodytų dvibalsių yra reikšmingas. Apskaičiavus visų diktorių trukmės skirtumą tarp akūtinųjų ir cirkumfleksinių dvibalsių /ei/, /ie/ bei /uo/, kurį rodo tik vienas atvejis iš 15 (kas sudaro 6,67% atvejų), galima teigti, kad trukmės skirtumas tarp nurodytų dvibalsių šių diktorių tarime yra nereikšmingas, praktiškai niveliuotas.

2. 2. Remiantis 2 lentelėje pateiktais akūtinųjų ir cirkumfleksinių dvibalsių vidutinės trukmės duomenimis, pagal trukmės vidurkius (mažėjimo tvarka) galima išdėstyti juos į tokią eilę:

au → ai → ei → uo → ie.

Pagal trukmę mūsų tyrinėjamos medžiagos dvibalsius galima skirstyti į tris grupes:

1. au, ai – ilgiausi,
2. ei – vidutinis,
3. uo, ie – trumpiausi.

Akūtiniai dvibalsiai labai ryškiai pasiskirsto nurodyta tvarka. Cirkumfleksinių dvibalsių pasiskirstymas kiek įvairuoja (žr. 1 pav.). Keturių diktorių (iš penkių) duomenimis, ilgiausias dvibalsis /au/, o trumpiausias /ie/. Būtų klaidinga teigti, kad tokia trukmės tvarka netaikytina cirkumfleksiniams dvibalsiams. Įdomu tai, kad moterų diktorių (4 ir 5 dikt.) cirkumfleksinių dvibalsių trukmės diapazonas labai mažas (žr. 2 lent.) ir visų tyrinėtų dvibalsių trukmė beveik vienoda. Tai leidžia manyti, kad moterų kalboje vyrauja tendencija išlaikyti vienodą cirkumfleksinių dvibalsių trukmę.

2. 3. V. Vaitkevičiūtė [1960, p. 217] yra nurodžiusi kirčiuotų cirkumfleksinių eī, aī, uō, aū, uī, iē bei akūtinių òi, èu dvibalsių eilę, remdamasi maksimalia jų trukme. Jos sudaryta eilė nesutampa su mūsų tyrinėjamų frazių dvibalsių trukmės eile. V. Vaitkevičiūtė nurodo, kad /uo/ yra ilgesnis negu /au/. Tačiau A. Pakerys [1982, p. 48], palyginęs V. Vaitkevičiūtės tyrinėtus dvibalsius /uo/ ir /au/ toje pačioje pozicijoje, nurodo, kad ir minėtos autorės duomenimis /uo/ tikrai trumpesnis už /au/.

Iš A. Pakerio [1982, p. 47, 7 pav.] pateiktų kirčiuotų akūtinių bei cirkumfleksinių dvibalsių absoliučiosios trukmės duomenų matyti, kad sutaptiniai dvibalsiai /ie/, /uo/ yra trumpesni už sudėtinius dvibalsius /au/, /ai/, /ei/, kas sutampa su mūsų gautais duomenimis. Statistinės analizės duomenys dar kartą patvirtina nuomonę, kad sudėtinių dvibalsių trukmę iš esmės lemia pirmieji jų dėmenys [Pakerys, 1982, p. 49].

2. 4. Tyrinėjimai parodė, kad:

- 1) lietuvių bendrinės kalbos frazėse vienodos kokybės akūtiniai dvibalsiai yra ilgesni už cirkumfleksinius;
- 2) trukmės skirtumas tarp akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių /ai/ bei /au/ mūsų diktorių tarime reikšmingas;
- 3) trukmės skirtumas tarp akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių /ei/, /ie/ bei /uo/ mūsų diktorių tarime yra nereikšmingas, praktiškai niveliuotas;
- 4) akūtiniai ir cirkumfleksiniai tyrinėjamų frazių dvibalsiai pagal trukmės vidurkius (mažėjimo tvarka) skirstomi į tris grupes:

ilgiausi	vidutinis	trumpiausi
au, ai	ei	uo, ie

- 5) sudėtinių dvibalsių trukmę iš esmės lemia pirmieji jų dėmenys;
- 6) moterų kalboje vyrauja tendencija išlaikyti vienodą cirkumfleksinių dvibalsių trukmę.

DURATION OF STRESSED DIPHTHONGS WITH THE FALLING AND RISING ACCENT IN PRESENT-DAY LITHUANIAN UTTERANCES

L. Anusienė

Summary

The purpose of this research was to study the differences of duration between diphthongs with the falling and rising accent in present-day Lithuanian utterances. The results obtained have revealed that:

- 1) diphthongs with the falling accent are longer than diphthongs with the rising accent;
- 2) diphthongs /ai/, /au/ pronounced with the falling and rising accent differ in duration;

- 3) there is almost no difference of duration in the diphthongs /ei/, /uo/, /ie/ pronounced with the falling and rising accent;
- 4) according to their duration diphthongs may be classified into three groups:
the longest	medium	the shortest
au, ai	ei	uo, ie
- 5) duration of the diphthongs /au/, /ai/ is determined by their first component;
- 6) diphthongs with the rising accent in the speech of female subjects show no difference in duration.

LITERATŪRA

Anusienė, 1983 – Anusienė L. Kirčiuotų ilgųjų balsių trukmė lietuvių bendrinės kalbos frazėse. – *Kalbotyra*, 1983, XXXIV (1), p. 5–13.

Daugirdaitė, 1970 – Daugirdaitė G. Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos sutaptinių dvibalsių /ie/ ir /uo/ trukmė. – Kn.: *Kalbos garsai ir intonacija*. – V., 1970, p. 55–71.

Girdenis, 1981 – Girdenis A. *Fonologija*. – V., 1981. – 216 p.

Pakerys, 1968 – Pakerys A. Lietuvių literatūrinės kalbos sudėtinių dvibalsių au, ai, ei akustiniai požymiai. – Kn.: *Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga*. – V., 1968, t. 3, p. 97–118.

Pakerys, 1982 – Pakerys A. Lietuvių bendrinės kalbos prozodija. – V., 1982. – 214 p.

Vaitkevičiūtė, 1960 – Vaitkevičiūtė V. Lietuvių kalbos balsių ir dvibalsių ilgumas arba kiekybė. – Kn.: *Lietuvių kalbotyros klausimai*. V., 1960, t. 3, p. 207–217.

Zinkevičius, 1980 – Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. – V., 1980, d. 1. – 283 p.

Носенко, 1981 – Носенко И. А. Начала статистики для лингвистов. – М., 1981. – 156 с.

Пакерис, Плакунова, Урбелене, 1972 – Пакерис А., Плакунова Т., Урбелене Я. Относительная длительность дифтонгов литовского языка. – В кн.: *Garsai, priegaidė, intonacija*. V., 1972, p. 3–36.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Anglų filologijos katedra

[teikta
1983 m. sausio 13 d.